

MAREK ADAMCZEWSKI

Uniwersytet Łódzki

ORCID 0000-0002-7230-5220

DZIEWIĘTNASTOWIECZNY PROJEKT HERBU RYCHWAŁA. WYROZUMOWANA KREACJA HISTORYKÓW I HERALDYKÓW Z 1847 ROKU

Historycy i heraldycy zajmujący się pieczęciami i herbami polskich miast zgodnie przyznają, że w procedurze odtwarzania zapomnianego herbu miasta lub podczas tworzenia herbu gminy, której lokalnym centrum administracyjnym jest obecnie dawne miasto, należy mądrze wykorzystać znaki z przeszłości, najlepiej znaki stosowane w okresie przedrozbiorowym przez dawny samorząd miejski obecnego miasta lub przez dawny samorząd miejski obecnej miejscowości gminnej. Tak sformułowane założenie nie budzi wątpliwości na płaszczyźnie teoretycznej. Komplikacje w zakresie realizacji tego teoretycznego założenia – jeśli pojawiają się – to wynikają ze stanu badań, a dokładnie – ze skuteczności i jakości rozpoznania historycznych źródeł.

Historia dziewiętnastowiecznego projektu herbu Rychwała jest przykładem szczególnie dobrze ilustrującym problem zasygnalizowany w pierwszym akapicie. Źle przeprowadzone rozpoznanie podstawy źródłowej w zakresie pieczęci miejskich Rychwała, używanych w kancelarii miejskiej Rychwała przed rozbiorami Polski¹, doprowadziło do zaprojektowania w 1847 r. nowego herbu o godle całkowicie oderwanym od „prawdziwej”, tj. od staropolskiej tradycji heraldycznej miejsca. Przygotowując projekt herbu Rychwała pracownicy Heroldii Królestwa Polskiego zastosowali w praktyce założenia teoretyczne dotyczące tworzenia nowych herbów znane od średniowiecza i stosowane także obecnie². Realizując te założenia teoretyczne pracownicy Heroldii postanowili sheraldyzować treści historyczne, topograficzne i posesorskie związane z Rychwałem.

¹ Badania nad średniowieczną historią Rychwała przeprowadzone ostatnio (2022) przez Tomasza Jurka i włączone do zbiorowej publikacji opisującej szerszą historię Rychwała (T. Jurek, *Zagadkowe początki Rychwała*, „Polonia Maior Orientalis” 2022, t. IX, s. 19), objaśniają okoliczności założenia miasta w Rychwale, w tym chronologię lokacji i udział posesorów z herbowego rodu Zarembów. Publikacja przywołana wyżej zwalnia autora artykułu nt. projektu herbu Rychwała z 1847 r. z obowiązku zreferowania najdawniejszej historii miasta.

² Sposób postępowania w czasie tworzenia nowych, współczesnych herbów samorządowych (w tym katalog tematów właściwych, czy też godnych do sheraldyzowania), opracowany na podstawie średniowiecznej i wczesnonowoczesnej praktyki, przedstawił w 1998 r. Henryk Seroka – zob. H. Seroka, *Podstawy rozwoju heraldyki samorządowej III Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego” 1998, wrzesień 1998, s. 11 i nn.

W 1847 r. z inspiracji rosyjskiej, ale jednak w gabinetach autonomicznej Heroldii Królestwa Polskiego³, został stworzony dla Rychwała projekt herbu o efektownej formie i o ciekawej treści symbolicznej⁴. Projekt herbu z 1847 r. za sprawą przede wszystkim Mariana Gumowskiego został spopularyzowany w latach 60. XX w. w wielkonakładowej literaturze heraldycznej⁵ i w ważnej publikacji wykorzystującej herby do zbudowania wielowątkowej opowieści o historii miast w Polsce⁶. Siła przywołanych wyżej publikacji była na tyle duża, że także po zmianach ustrojowych w Polsce z przełomu 1989/1990 r. projekt herbu Rychwała z 1847 r. był publikowany jako pełnoprawny herb miejski Rychwała⁷.

Ilustracja 1. Herb Rychwała w publikacji Miasta polskie w Tysiącleciu z 1967 r.

³ Muzeum Narodowe w Krakowie, Dział rękopisów, Marian Gumowski, „Materiały naukowe gromadzone w czasie pobytu w Warszawie w 1941 r.” (Warszawa 1941), sygn. 1555/8 (notatki M. Gumowskiego zawierają dane, które pierwotnie były przechowywane w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Akta Rady Administracyjnej Królestwa Polskiego, sygn. 1334); M. Gumowski, *Herby miast polskich*, Warszawa 1960, s. 78-82; S. K. Kuczyński, *Polonica heraldyczne i sfragistyczne w zbiorach leningradzkich*, „Archeion” 1976, t. 66, s. 201-208 (W notatkach S.K. Kuczyńskiego – czego nie ma w przywołanej publikacji z 1976 r. – jest zestawienie zbiorcze negatywnych odpowiedzi. W grupie zbierającej negatywne odpowiedzi został wymieniony Rychwał); M. Adamczewski, *Miejsce „Albumu herbów miast Królestwa Polskiego” z 1847 r. w polskiej heraldyce miejskiej* [w:] *Herby miast polskich w okresie zaborów (1772-1918). Materiały sesji naukowej. Włocławek, 5-6 grudnia 1996 r.*, red. S. K. Kuczyński, Włocławek 1999, s. 109-130; M. Adamczewski, *Pieczenie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej z obszaru Polski centralnej, Część 3 Pieczęcie władz miejskich do 1950 roku*, Zgierz-Łódź 2010 (szczególnie rozdział: *Ankiety sfragistyczno-heraldyczne z lat 1846-1904*).

⁴ Marian Gumowski badał oryginał „Albumu Heroldii Królestwa Polskiego” w Warszawie w 1941 r. przed jego zniszczeniem pod koniec 1944 r. po powstaniu w Warszawie. Herb Rychwała w wersji z 1847 r. Marian Gumowski opisał w następujący sposób: ...w polu niebieskim na zielonym wzgórzu zamek czerwony, na jego szczycie jastrząb biały... – Muzeum Narodowe w Krakowie, Dział rękopisów, Marian Gumowski, „Katalog pieczęci i herbów miejskich w układzie alfabetycznym”, sygn. 1490.

⁵ M. Gumowski, *Herby miast polskich*, s. 289.

⁶ *Miasta polskie w Tysiącleciu*, t. II, Ossolineum 1967, tabl. nr LXXXV.

⁷ A. Plewako, J. Wanag, *Herbarz miast polskich*, Warszawa 1994, s. 189.

Projekt herbu Rychwała z 1847 r. (podobnie jak i projekty herbów innych miast Królestwa Polskiego zebrane w 1847 r. w „Albumie Heroldii Królestwa Polskiego”) nie został „najwyżej” zatwierdzony, czyli *de iure* nie stał się pełnoprawnym herbem nawet w znaczeniu prawa dziewiętnastowiecznego Królestwa Polskiego. Można go więc uznać za interesującą ciekawostkę historyczną i – co trzeba dodać – za ciekawostkę bardzo użyteczną.

Projekty herbów miast polskich z 1847 r. zebrane w „Albumie Heroldii Królestwa Polskiego” – wobec braku informacji na temat znaków miejskich z okresu przedrozbiorowego – niejednokrotnie zostały już wykorzystane do stworzenia urzędowo zatwierdzonego herbu miasta lub pozytywnie zaopiniowanego herbu gminy. Działo się tak w międzywojniu (np. herb Aleksandrowa Łódzkiego⁸), a także dzieje się w czasach nam współczesnych. Do Komisji Heraldycznej przy Ministrze Spraw Wewnętrznych i Administracji wpływają wnioski o pozytywne zaopiniowanie herbów, których geneza związana jest z „Albumem Heroldii Królestwa Polskiego” z 1847 r.

Heraldycy i rysownicy przygotowujący projekty herbów miast polskich do „Albumu Heroldii Królestwa Polskiego” tuż przed 1847 i w 1847 r. zapewne nie mieli informacji źródłowych o historycznym herbie, czy o historycznej pieczęci Rychwała⁹. Nie prowadzili bowiem zorganizowanych badań źródłowych. Prawie cała ich wiedza o przeszłości heraldycznej miast Królestwa Polskiego opierała się na raportach przesyłanych im z magistratów (ankieta heraldyczna). Urzędnicy miejscy zostali bowiem przez swoich zwierzchników zobowiązani do ustalenia herbu miasta, w którym pracowali i do przesłania informacji w tej sprawie do właściwych urzędów powiatowych. Z urzędów powiatowych dane na temat herbów kierowane były drogą służbową do Heroldii Królestwa Polskiego.

Taka sama procedura zdobywania informacji źródłowych generalnie obowiązywała w 1867 r., tj. podczas drugiej ankiety heraldycznej przeprowadzonej w Królestwie Polskim, w której Rychwał, będąc jeszcze miastem, uczestniczył. Wydaje się, że w 1867 r. częściej niż w 1847 r. były jednak prowadzone kwerendy źródłowe, a ich wyniki wykorzystywano do uzupełnienia danych z napływających ankiet. Kwerendy przeprowadzone dla miast guberni kaliskiej (raport Józefa Szaniawskiego, archiwariusza akt dawnych kaliskich z czerwca 1868 r.) nie doprowadziły jednak do ujawnienia znaków miejskich Rychwała z okresu staropolskiego. W 1867 r. – tak jak dwadzieścia lat wcześniej – z kancelarii miejskiej Rychwała została przesłana drogą służbową do Warszawy informacja o tym, że w urzędzie miejskim w Rychwale nie udało się odnaleźć informacji na temat historycznego herbu miasta.

Jednobrzmiące odpowiedzi na pytanie o herb i pieczęcie przygotowywane w kancelarii miejskiej Rychwała ok. 1847 i ok. 1867 r.¹⁰ świadczą, że pamięć o historycznym, tj. o przedrozbiorowym herbie, czy też o historycznych pieczęciach z wyobrażeniem przedrozbiorowego znaku miasta w Rychwale zatarła się już w 1. połowie XIX w.

⁸ M. Adamczewski, *Ze studiów nad heraldyką miejską powiatu zgierskiego, czyli o herbach Aleksandrowa, Główna, Ozorkowa i Strykowa*, „Zgierskie Zeszyty Regionalne” 2009, t. 4.

⁹ O postępowania urzędowym i heraldycznym w ramach ankiet heraldycznych z 1847 i 1867 r. – zob. M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych...*

¹⁰ Stefan K. Kuczyński badał archiwalia związane z Heroldią Królestwa Polskiego przechowywane w archiwum leningradzkim (obecnie – petersburskim). Notatki sporządzone przez Stefana K. Kuczyńskiego podczas lektury poszytu pt. „O gierbie kaliszskiej gubernii i jeja gorodow” (zapis wg notatki Stefana K. Kuczyńskiego) nie zawierają informacji na temat herbu Rychwała – materiały w posiadaniu autora. Współczesne badania nad aktami Heroldii Królestwa Polskiego w zasobie archiwum petersburskiego są prowadzone w ośrodku lubelskim. Przed zaangażowaniem się pracowników ośrodka lubelskiego w badania nad dokumentacją petersburską sondaże kwerendy wykonał Piotr Bokota.

W związku z deficytem informacji na temat historycznego znaku miejskiego Rychwała Heroldia Królestwa Polskiego musiała zaprojektować nowy znak dla tej miejscowości, aby (tworząc nowy znak) sprostać poleceniu najwyższych władz Królestwa Polskiego, którego sens sprowadzał się do opracowania herbów dla wszystkich bez wyjątku miast Królestwa.

Nie wiadomo, czy projekt herbu Rychwała z 1847 r. powstał w Warszawie, a za jego autorów należy uznać wyłącznie heraldyków i rysowników Heroldii Królestwa Polskiego, czy też jego koncepcja została zgłoszona przez urzędników miejskich z Rychwała. W tym drugim przypadku wkład urzędników miejskich z Rychwała mógł wynikać z praktykowanego w ankietach heraldycznych z 1847 r. informowania zwierzchników o ciekawych obiektach i o interesujących zdarzeniach związanych z miejscowością, w której był przygotowywany historyczno-heraldyczny raport (ankieta). W odpowiedzi na pytanie o historyczny herb swojego miasta władze Rychwała mogły opisać w raporcie (ankiecie) – podobnie, jak robili to w analizowanej tu korespondencji urzędnicy z niektórych innych miast Królestwa – zabytki miasta (zamek wzniesiony niegdyś na sztucznym wzgórzu), czy też mogli wskazać na istotne epizody z historii miejscowości. Informacje te mogły następnie posłużyć historykom i heraldykom Heroldii Królestwa Polskiego do opracowania oryginalnej koncepcji godła.

Informacje na temat zamku w Rychwale mogły dotrzeć do historyków i heraldyków z Heroldii Królestwa Polskiego w sposób niezależny od treści herbowego raportu (ankiety) przygotowanego ok. 1847 r. w kancelarii miejskiej Rychwała. Opisy miast Królestwa okresowo opracowywane w poszczególnych kancelariach miejskich trafiały do różnych komisji rządowych Królestwa Polskiego od 1815 r., a następnie były tam gromadzone i analizowane. Opisy historyczno-statystyczne Rychwała z I. połowy XIX w. z całą pewnością zawierały dane na temat zamku wybudowanego na sztucznym wzniesieniu opasanym fosą.

Z 2. połowy XIX w. pochodzą publikacje, które spopularyzowały w skali krajowej informacje o historii Rychwała i o jego najważniejszych budynkach, przede wszystkim o ruinach zamku. W 1866 r. został wydrukowany tom *Encyklopedyj powszechnej* z artykułem na temat historii Rychwała. Dużą część tu przywołanego tekstu encyklopedycznego wypełniają uwagi na temat fortyfikacji niegdyś istniejących w Rychwale¹¹. Opis zamku rychwalskiego sporządzony ok. 1866 r. (tj. *de facto* w tym samym czasie, co początek drugiej ankiety heraldycznej) jest na tyle ważny dla rozważań na temat projektu herbu z 1847 r., że przytaczamy go tu w obszernym brzmieniu:

[...] Niegdyś [miasteczko to] było w posiadaniu rodziny Złotkowski, a później Dobrzyczych, z których to ostatnich jeden z imienia i epoki życia niewiadomy wystawił tu mały, ale obronny zameczek i wykopałszy koło niego kanały, wodą go otoczył. Budowlę tę, którą wielu jeszcze tutejszych mieszkańców pamięta, rozebrali późniejsi dziedzice, szukając ukrytych skarbów; nic jednakże innego nie znaleźli, jak czaski i kości ludzkie w podziemiach, oraz łańcuchy, kuny i tym podobne narzędzia¹². Zamek rychwalski miał postać czworokątną, wystawiony był na dwa pietra, z których w dolnym była sala

¹¹ F. M. Sobieszczański, *Rychwał* [w:] *Encyklopedyja powszechna*, t. 22, Warszawa 1866, s. 585-586.

¹² W celu uzupełnienia informacji na temat wymiaru sprawiedliwości funkcjonującego w dawnym Rychwale można przywołać uwagi Oskara Kolberga o prawie miecza i o szubienicy w Rychwale – zob. O. Kolberg, *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusta, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, Kraków 1890, s. 11.

i pokój sypialny, w górnym zaś kaplica. Ponieważ stał na gruncie płaskim, podziemia zatem utworzone w nim były przez usypanie ziemi aż pod pierwsze sklepienie, przez co utworzyło się panujące aczkolwiek nad płaszczyzną wzgórze. Baszta wyniosła broniła wejścia do zamku, bramę w niej zbudowaną łączył most zwodzony z inną wyspą, także podobnym otoczony kanałem, ale znacznie większą, na której się właściwy dom mieszkalny znajdował [...]¹³.

W 1889 r. ukazał się tom *Słownika geograficznego Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich* z artykułem o Rychwale¹⁴. W części artykułu (ważnej dla tu prowadzonych rozważań) można było przeczytać: *...Dziedzice dóbr wzniesli na sztucznym nasypie zamek piętrowy z kaplicą i basztą, otoczony fosą...*¹⁵ W czasie, kiedy Bronisław Chlebowski – autor przywołanego wyżej artykułu – opracowywał tekst o Rychwale, zamek rychwalski był już zrujnowany, a o jego dawnej świetności w tymże 1889 r. świadczyły tylko *...szczątki piwnic...*¹⁶

Nieliczne informacje obecne w dotychczasowej literaturze, które dotyczą zamku w Rychwale, nie wyjaśniały genezy obiektu, czy może bardziej precyzyjnie – chronologii jego powstania. Informacje wskazywały, że mógł on – tj. zamek – zostać wzniesiony w 2. połowie XVI w. w miejscu starszej budowli. W 2. połowie XVI w. znanymi posesorami Rychwała byli Złotkowscy herbu Topór, którzy rozpoczęli (zapewne) w latach 70. XVI w. budowę nowego kościoła w Rychwale.

Jakościową zmianą dotyczącą badań nad fortalicją posesorską (zamkiem) w Rychwale przynosi publikacja Tomasza Jurka z 2022 r.¹⁷ Liczne, szczegółowe i bardzo interesujące informacje na temat średniowiecznej genezy zamku nie stanowią jednakowoż istotnych danych dla tu prowadzonych rozważań. Dla osób przygotowujących projekt herbu Rychwała w 1847 r. nie miały znaczenia szczegóły tak bardzo zajmujące współczesnych mediewistów. W chwili tworzenia projektu herbu dla jego twórców liczyła się tylko pewna siła, magia czy tajemniczość obiektu wzniesionego w „starożytnym” Rychwale. Dokładna data wzniesienia obiektu – w tym przypadku – nie była istotna.

Przywołane informacje z dawnej encyklopedii i ze starego słownika geograficznego jednoznacznie wskazują, że zamek wzniesiony w Rychwale z basztą zabezpieczającą wjazd do niego przez umocnioną bramę, ulokowany na sztucznym nasypie (wzgórzu) i otoczony fosą, był istotnym składnikiem miejscowego pejzażu, a także był świadectwem przeszłości miasta. Tym samym – wobec braku informacji o przedrozbiorowych pieczęciach Rychwała, czy też o staropolskim znaku miejskim Rychwała – twórcy projektu herbu z 1847 r. postanowili s heraldyzować opowieść o siedzibie posesorskiej, tj. zmienić ją w godło projektowanego herbu.

Drugim, zdecydowanie mniejszym, ale bardzo istotnym składnikiem godła z projektu herbu Rychwała z 1847 r. jest jastrząb siedzący na dachu baszty herbowego zamku rychwalskiego. Interpretacja tej części godła została przeprowadzona tak, aby w heraldycznym ptaku (wyżej przywołanym) dostrzec godło lub inną część herbu (np.

¹³ F. M. Sobieszczkański, *Rychwał*, s. 585-586.

¹⁴ B. Chlebowski, *Rychwał* [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, red. B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimierski, Warszawa 1889, s. 75-76.

¹⁵ B. Chlebowski, *Rychwał*, s. 76.

¹⁶ Tamże.

¹⁷ T. Jurek, *Zagadkowe początki Rychwała...*, s. 19

klejnot) pochodzącą ze szlacheckiego herbu posesorów Rychwała. Marian Gumowski w swoich notatkach na temat herbu Rychwała, które są obecnie dostępne w Muzeum Narodowym w Krakowie, napisał, że jastrząb nawiązuje do Jastrzębca Brzechwów¹⁸, którzy byli właścicielami Rychwała w XV w. i wybudowali tam zamek. Kasper Niesiecki wymienia Brzechwów herbu Jastrzębiec, którzy posiadali dobra w województwach krakowskim i sieradzkim, ale nie połączył ich z Rychwałem¹⁹. W nam prawie współczesnych badaniach na temat stosunków własnościowych i powiązań genealogicznych posesorów różnych miejscowości leżących głównie w Wielkopolsce („teki” Włodzimierza Dworzaczka) wśród bardzo wielu właścicieli Rychwała nie zostali wymienieni Brzechwowie²⁰. Brzechwów z Rychwała nie znajdujemy także w pracy Tomasza Jurka z 2022 r. na temat średniowiecznego Rychwała²¹.

Na podstawie analizy treści innych projektów herbów miejskich z 1847 r., przeprowadzonych na potrzeby publikacji z 1999 r.²², opracowania z 2010 r.²³, a także w monografiach poszczególnych herbów miejskich z obszaru Polski centralnej, można stwierdzić, że alternatywą dla informacji o historycznych posesorach miast, dla których projektowano nowe herby w Heroldii Królestwa Polskiego, były dane o właścicielu miasta współczesnym dla czasów tworzenia herbu. W tym przypadku należy ustalić, kto posiadał Rychwał w połowie XIX w., a raczej – kto według heraldyków z Heroldii Królestwa Polskiego był właścicielem Rychwała.

Franciszek M. Sobieszczański w opisie Rychwała w opracowaniu encyklopedycznym z 1866 r. napisał: ...*Rychwał należy teraz do Kajetana Karskiego*...²⁴. Kasper Niesiecki wymienia Karskich herbu Jastrzębiec²⁵, ale informacje o nich zawarte w herbarzu z przełomu XVII i XVIII w. nie dają żadnych podstaw do potwierdzenia informacji Franciszka M. Sobieszczańskiego. Sprawa jest dodatkowo złożona, ponieważ Kasper Niesiecki – poza Karskimi herbu Jastrzębiec – wymienia także Karskich pieczętujących się Korabiem i Radwanem. Pewnego potwierdzenia danych przekazanych przez Franciszka M. Sobieszczańskiego nie przynosi także lektura obszernych tekstów o Karskich herbu Jastrzębiec zamieszczonych w opracowaniach Adama Bonieckiego i Seweryna Uruskiego, choć w tych ostatnich dwóch herbarzach znajdujemy Kajetana Karskiego, ale... Kajetana Karskiego żyjącego pod koniec XVIII, a nie w 1. połowie XIX w.²⁶

Można zidentyfikować posesora Rychwała z 1. połowy XIX w., czyli z okresu przygotowywania projektu herbu Rychwała w Heroldii Królestwa Polskiego na podstawie źródeł historycznych innych niż przekazy dostępne heraldykom z Heroldii, ale taka identyfika-

¹⁸ Herb Jastrzębiec – tarcza: błękitna; godło: złota podkowa barkiem w górę ze złotym krzyżem kawalerskim w środku podkowy; klejnot: barwy naturalnej jastrząb zrywający się do lotu z godłem herbowym w prawej łapie (w szponach).

¹⁹ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 2 wyd. J. N. Bobrowicza, Lipsk 1839, s. 323-325.

²⁰ http://teki.bkpan.poznan.pl/index_monografie.html

²¹ T. Jurek, *Zagadkowe początki Rychwała...*, s. 19

²² M. Adamczewski, *Miejsce „Albumu herbów miast Królestwa Polskiego” z 1847 r. w polskiej heraldyce miejskiej*, s. 109-130.

²³ M. Adamczewski, *Pieczenie urzędowe władz lokalnych...*

²⁴ F. M. Sobieszczański, *Rychwał*, s. 586.

²⁵ K. Niesiecki, *Herbarz Polski*, t. 5 wyd. J. N. Bobrowicza, Lipsk 1840, s. 43.

²⁶ A. Boniecki, *Herbarz Polski*, t. 9, Warszawa 1908, s. 285-295; S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 6, Warszawa 1909, s. 222-227.

cja nie będzie – w ramach prowadzonych tu obserwacji – metodologicznie poprawna. Dla tu prowadzonych rozważań nie są istotne fakty historyczne (tj. obiektywna prawda), ale ważny jest zasób wiedzy (nawet wiedzy obarczonej błędem), którą posiadali pracownicy Heroldii Królestwa Polskiego i którą wykorzystywali do kreowania nowych godeł. Wydaje się, że dostrzeżenie w jastrzębiu umieszczonym w projekcie herbu Rychwała z 1847 r. „cytatu” z Jastrzębca Karskich znajduje uzasadnienie, choć wnioskowanie w tej sprawie nie wynika z bezpośredniego przekazu źródłowego.

Na podstawie dotychczasowych rozważań i ustaleń można sformułować stwierdzenie konkludujące: w 1847 r. został stworzony w Heroldii Królestwa Polskiego zupełnie nowy herb dla Rychwała z godłem, które łączyło średniowieczną lub wczesnonowożytną historię miasta z czasami wówczas współczesnymi poprzez połączenie dawnego zamku posesorskiego obecnego w dziewiętnastowiecznym mieście pod postacią uroczej ruiny z godłem herbu właściciela miasta z zapewne 1. połowy XIX w.

Herb Rychwała z 1847 r. został spopularyzowany w latach 60. XX w. Projekty herbów z 1847 r. – w tym herb Rychwała – pojawiły się wówczas w istotnej literaturze heraldycznej i w ważnej publikacji wykorzystującej przekaz heraldyczny. Projekty herbów z połowy XIX w. okazały się bardzo przydatne dla heraldyków z czasów rozwiniętego PRL-u. W latach 60. XX w. (niekiedy w atmosferze millenijnej) tworzone miejskie role herbowe, w których usiłowano zawrzeć herby „wszystkich” miast polskich. Projekty herbów miast z 1847 r. pośpiesznie więc przekształcano w „pełnoprawne” herby, ponieważ autorzy opracowań heraldycznych nie znali niektórych znaków miejskich z okresu przedrozbiorowego lub z okresu 2. Niepodległości, a musieli oddać do druku opracowanie „kompletne”²⁷. Projekty herbów miast Królestwa Polskiego z 1847 r. wypełniały więc luki w częściowo nierozpoznanej podstawie źródłowej, zastępowały herby o prawdziwie historycznym rodowodzie i pozwalały na przedstawienie wydawcom opracowań heraldycznych w pełni „ukompletowanych”.

Nowsze badania prowadzone na temat pieczęci i herbów miejskich z okresu przedrozbiorowego weryfikują ustalenia z 1847 r. W trakcie współczesnych badań są ujawnione odciski pieczęci nieznane badaczom herbów miejskich w połowie XIX w. i w latach 60. XX w. Po ujawnieniu prawdziwie historycznego znaku miejskiego (tj. znaku z okresu przedrozbiorowego) herb miasta nawiązujący do projektu herbu z 1847 r. powinien być odrzucony, a w jego miejsce – przywrócony herb z okresu I Rzeczypospolitej. Ta ostatnia obserwacja dotyczy także pieczęci i znaku miejskiego Rychwała.

Rychwał w okresie przedrozbiorowym był miastem²⁸, a jego samorządowe władze posługiwały się pieczęcią miejską. Obecny stan rozpoznania przedrozbiorowych pieczęci miejskich Rychwała jest zaledwie dostateczny, ale to dostateczne rozpoznanie jest już na tyle silne, że każe zakwestionować ustalenia z 1847 r.

²⁷ Za dobrą ilustrację problemu może posłużyć „herb” Zduńskiej Woli z godłem utworzonym z trzech złotych pszczoł na błękitnym polu. Tu opisany projekt herbu Zduńskiej Woli powstał w 1847 r., podczas gdy miasto dopiero od czasów Wielkiej Wojny (od listopada 1916 r.) zaczęło posługiwać się własnym herbem – podwójnym herbem małżeńskim wskazującym na posesora miasta (Prawdzic Złotnickich) i na jego żonę (Ostoja Okołowiczów). W latach 60. XX w. herb Zduńskiej Woli z trzema pszczołami na błękitnym polu był uznawany za herb Zduńskiej Woli w całej Polsce, ale z wyłączeniem Zduńskiej Woli, gdzie pamiętano herb miasta przygotowany u progu 2. Niepodległości – M. Adamczewski, J. Smiałowski, *Cztery herby Zduńskiej Woli [w:] Heraldyka samorządowa II Rzeczypospolitej (1918-1939). Materiały sesji naukowej. Włocławek 24-25 października 2001 roku*, pod red. S. K. Kuczyńskiego, Włocławek 2002.

²⁸ T. Jurek, *Zagadkowe początki Rychwała...*, s. 19

Historykom udało się odnaleźć odcisk pieczęci Rychwała przytwierdzony do dokumentu z 1757 r. (opieczętowany pieczęcią opłatkową ekstrakt – rodzaj wyciągu urzędowego – z ksiąg wójtowskich rychwalskich)²⁹. Cechy stylowe przywołanej pieczęci świadczą, że jej tłok został wykonany zapewne w 2. połowie XVII lub w 1. połowie XVIII w. Ujawniona pieczęć Rychwała może wiernie powtarzać godło miejskie utworzone przy okazji lokacji miasta, jak również może manifestować treści prawne właściwe czy też istotne dla późnej historii miasta (2. połowa XVII-1. połowa XVIII w.).

Pole pieczęci Rychwała (znanej z odcisku przytwierdzonego do przywołanego dokumentu z 1757 r.) wypełnia owalna tarcza herbowa pod herbową koroną otwartą, ujęta od dołu i po bokach w wieniec utworzony z dwóch przewiązanych gałązek (zapewne) palmowych. Na owalnej tarczy herbowej jest umieszczone godło herbowe o nieco zagadkowej treści. Wydaje się, że pole tarczy wypełnia fragment przyciętego pnia drzewa z odchodzącymi od niego także przyciętymi gałęziami – dwiema po heraldycznej stronie prawej i jednej po heraldycznej stronie lewej. Podobny przedmiot heraldyczny (choć różniący się m.in. liczbą przyciętych gałęzi), a nazywany ostrzewem, współtworzy godło szlacheckiego herbu Nieczuja.

Sposób skomponowania wyobrażenia napieczętnego (owalna tarcza w wieniec palmowym pod koroną herbową) wskazuje, że twórca omawianej tu pieczęci Rychwała wzorował się na rozwiązaniach typowych dla pieczęci szlacheckich, co może świadczyć, że również odmieniony ostrzew jest godłem szlacheckim wskazującym na posesora miasta w okresie, kiedy tworzono opisaną wyżej pieczęć³⁰. Warto zaznaczyć, że pieczęć miejska Rychwała z ostrzewem na tarczy została użyta w czasie, kiedy posesorem Rychwała byli Dobrzyccy herbu Leszczyc.

Tomasz Jurek w opracowaniu z 2022 r.³¹ spróbował powiązać godło historycznego herbu miejskiego Rychwała z nazwą miasta – „zasobny las” lub „bogaty las”. W koncepcji Tomasza Jurka ostrzew z herbu Rychwała – pień drzewa z odciętymi gałęziami – miałby symbolizować zasobny las lub – co bardziej prawdopodobne – wykarczowany las. Takie tłumaczenie jest ewidentnie jednak sprzeczne z symboliką heraldycznego ostrzewa³², choć – oczywiście – nie można na tym etapie badań nad prawdziwie historycznym herbem Rychwała wykluczyć żadnej interpretacji.

Władze współczesnego Rychwała – o czym świadczy „Statut gminy Rychwał” w redakcji z 2018 r.³³ – posługują się herbem nawiązującym do pieczęci znanej z odcisku przy dokumencie z 1757 r.. To odwołanie jest słuszne, choć można zastanowić się nad realizacją plastyczną herbu przywróconego gminie. Niezależnie od słusznej decyzji władz

²⁹ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Księga Grodzka Konina sygn. 137, k. 286.

³⁰ Rozwiązanie symbolicznego przesłania wyobrażenia pieczęci miejskiej Rychwała znanej z odcisku z 1757 r. wykracza poza temat artykułu, ale wydaje się, że w nieodległej przyszłości ten problem zostanie skutecznie rozwiązany.

³¹ T. Jurek, *Zagadkowe początki Rychwała...*, s. 19

³² W literaturze słownikowo-heraldycznej można przeczytać: 1. ostrzew – *...figura heraldyczna przedstawiająca suchą gałąź z pochylonymi, przyciętymi sękami, jest symbolem prawdy, która wychodzi na jaw jak ostrzew po usunięciu liści...* – zob. P. Dudziński, *Alfabet heraldyczny*, Warszawa 1997, s. 133; 2. ostrzew – *...ścięty pień jodły lub sosny z krótko przyciętymi na ostro gałęziami używany w starożytności i średniowieczu do konstruowania przeszkód i zapór obronnych...* – zob. A. Znamierowski, *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa 2017, s. 302.

³³ *...Herbem Gminy i Miasta Rychwał jest umieszczony w czerwonym polu wizerunek ostrzewia czyli konara. Po prawej stronie widoczne są dwa konary, po lewej jeden. Barwy herbu to kolor czerwony i żółty...* – „Statut gminy Rychwał”, Załącznik do Uchwały nr XLVII/316/18 Rady Miejskiej w Rychwale z dnia 28 czerwca 2018 roku.

miejskich Rychwała w sprawie przywrócenia wspólnocie jego historycznego herbu, projekt herbu Rychwała z 1847 r. identyfikowany jako herb Rychwała na zawsze pozostanie w opracowaniach heraldycznych wydanych przed 2022 r.

Ilustracja 2. Obecny herb gminy Rychwał

DZIEWIĘTNASTOWIECZNY PROJEKT HERB RYCHWAŁU. WYROZUMOWANA KREACJA HISTORYKÓW I HERALDYKÓW Z 1847 ROKU

Słowa kluczowe: Rychwał, herb, Heroldia Królestwa Polskiego

W 1847 r. historycy i heraldycy związani z Heroldia Królestwa Polskiego przygotowali „Album herbów miast polskich” z 456 projektami herbów miast leżących na terenie zaboru rosyjskiego. Wśród wówczas zaprojektowanych znaków był herb Rychwała. Herb historycznego miasta – w tym herb Rychwała – powinien odwoływać się do znaków używanych przez to miasto w przeszłości. Heraldycy, zajmujący się herbami miejskimi, sięgają więc po dawne pieczęcie lub inne źródła, które umożliwiają im rekonstrukcję zapomnianego herbu. Pracownicy Heroldii Królestwa Polskiego w 1847 r. nie odnaleźli jednak pieczęci Rychwału z okresu poprzedzającego upadek pierwszego państwa polskiego. Nie znali więc historycznego znaku miejskiego Rychwała i z tego powodu przygotowali zupełnie nowy herb. Inspiracją dla nowego godła Rychwału stały się ruiny dworu właściciela Rychwała z okresu przedrozbiorowego i godło herbu właściciela Rychwała z czasów tworzenia nowego herbu. Herb Rychwała z 1847 r. (wobec deficytu wiedzy o historycznym herbie miasta) został zaakceptowany. Odnajdujemy go w wydawnictwach heraldycznych. Ujawnienie historycznej pieczęci miejskiej Rychwała, co nastąpiło w czasach nam współczesnych, było punktem zwrotnym w historii herbu tego miasta. Okazało się, że historycznym znakiem miejskim Rychwała był pień drzewa z ostro zakończonymi (zaostrzonymi) konarami. Herb z 1847 r., wobec odnalezienia źródła z historycznym znakiem, został odrzucony. Obecnie trwają prace nad wyjaśnieniem genezy i znaczenia symboliki zawartej w pniu drzewa z ostro zakończonymi (zaostrzonymi) konarami, który to pień w okresie przedrozbiorowym był ewidentnie znakiem miejskim Rychwała.

19TH-CENTURY DESIGN OF THE RYCHWAŁ COAT OF ARMS. REASONABLE CREATION OF HISTORIANS AND HERALDISTS FROM 1847

Keywords: Rychwał, coat of arms, Heraldic Office of Kingdom of Poland

In 1847 historians and heraldists connected with Heraldry of the Kingdom of Poland prepared an album with 456 designs of coats of arms of cities located in the Russian partition. Among the signs designed then was the coat of arms of Rychwał. The coat of arms of a historical town - including the coat of arms of Rychwał - should refer to the signs used by this town in the past. Heraldists, dealing with municipal coats of arms, therefore turn to old seals or other sources that allow them to reconstruct a forgotten coat of arms. However, the researchers of the Heraldry of the Kingdom of Poland in 1847 did not find a seal of Rychwał from the period before the fall of the first Polish state. Thus, they did not know the historical town sign of Rychwał and for this reason they have prepared a completely new coat of arms. The inspiration for the new coat of arms of Rychwał came from the ruins of the manor house of the owner of Rychwał from the pre-partition period and the coat of arms of the owner of Rychwał from the time of creating the new coat of arms. City coat of arms of Rychwał from 1847, due to the lack of knowledge about the historical city coat of arms, was accepted. We find it in heraldic publications. Finding the historical town seal of Rychwał, which took place in modern times, was a turning point in the history of the coat of arms of this city. The historical town sign of Rychwał, which is evident from the found seal, was a tree trunk with sharply pointed branches. Coat of arms from 1847, in view of finding a source with a historical sign, was rejected. Currently work is underway to explain the origin and meaning of the symbolism contained in the tree trunk with pointed (sharpened) branches, which in the pre-partition period was the sign of Rychwał.

Bibliografia:

Źródła:

Muzeum Narodowe w Krakowie

Dział rękopisów, Marian Gumowski, „Materiały naukowe gromadzone w czasie pobytu w Warszawie w 1941 r.” (Warszawa 1941)

Dział rękopisów, Marian Gumowski, „Katalog pieczęci i herbów miejskich w układzie alfabetycznym”

Archiwum Państwowe w Poznaniu

Księga Grodzka Konina

Źródła drukowane:

Boniecki A. (1908), *Herbarz Polski*, t. 9, Warszawa

Chlebowski B. (1889), *Rychwał [w:] Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 10, red. B. Chlebowski, W. Walewski, F. Sulimierski, Warszawa

Kolberg O. (1890), *Lud. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce*, Kraków

Niesiecki K. (1839), *Herbarz Polski*, t. 2 wyd. J. N. Bobrowicza, Lipsk

Niesiecki K. (1840), *Herbarz Polski*, t. 5 wyd. J. N. Bobrowicza, Lipsk

Uruski S. (1909), *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 6, Warszawa

Statut gminy Rychwał”, Załącznik do Uchwały nr XLVII/316/18 Rady Miejskiej w Rychwale z dnia 28 czerwca 2018 roku.

Opracowania:

Adamczewski M. (1999), *Miejsce „Albumu herbów miast Królestwa Polskiego” z 1847 r. w polskiej heraldyce miejskiej* [w:] *Herby miast polskich w okresie zaborów (1772-1918). Materiały sesji naukowej. Włocławek, 5-6 grudnia 1996 r.*, red. S. K. Kuczyński, Włocławek

Adamczewski M. (2009), *Ze studiów nad heraldyką miejską powiatu zgierskiego, czyli o herbach Aleksandrowa, Głowna, Ozorkowa i Strykowa*, „Zgierskie Zeszyty Regionalne”, t. 4.

Adamczewski M. (2010), *Pieczenie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej z obszaru Polski centralnej, Część 3 Pieczenie władz miejskich do 1950 roku*, Zgierz-Łódź

Adamczewski M., Śmiałowski J. (2002), *Cztery herby Zduńskiej Woli* [w:] *Heraldyka samorządowa II Rzeczypospolitej (1918-1939). Materiały sesji naukowej. Włocławek 24-25 października 2001 roku*, red. S. K. Kuczyński, Włocławek

Dudziński P. (1997), *Alfabet heraldyczny*, Warszawa

Gumowski M. (1960), *Herby miast polskich*, Warszawa

Jurek T. (2022), *Zagadkowe początki Rychwała*, „Polonia Maior Orientalis”, t. IX

Kuczyński S. K. (1976), *Polonica heraldyczne i sfragistyczne w zbiorach leningradzkich*, „Archeion”, t. 66

Miasta polskie w Tysiącleciu (1967), t. II, Wrocław

Plewako A., Wanag J. (1994), *Herbarz miast polskich*, Warszawa

Seroka H. (1998), *Podstawy rozwoju heraldyki samorządowej III Rzeczypospolitej*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Heraldycznego”, wrzesień

Sobieszczański F. M. (1866), *Rychwał* [w:] *Encyklopedia powszechna*, t. 22, Warszawa

Znamierowski A. (2017), *Heraldyka i weksylologia*, Warszawa

Netografia:

http://teki.bkpan.poznan.pl/index_monografie.html